

PLEČNIK

ARHITEKT JOŽE PLEČNIK
V ITALIJI, 1898-1899

France Stele

Peter Krečič, Špelca Mrvar

ARHITEKT JOŽE PLEČNIK V ITALIJI 1898–1899 PETINPETDESET LET POZNEJE

Petinpetdeset let po prvi in doslej edini izdaji knjige Franceta Steleta z naslovom *Arh. Plečnik v Italiji 1898–1899* je pred nami prenovljena in v nekaterih ozirih popravljena izdaja. Njeno glavno vodilo je ohraniti avtentičnost, zato je razpored Steletovih in Plečnikovih besedil v knjigi enak kot v prvi izdaji in tudi sama besedila so vsebinsko, z izjemo nujnih popravkov, nespremenjena – tudi tam, kjer Stele pojasnjuje svoj uredniški pristop k razvrščanju Plečnikovih besedil, posege v ta besedila in oblikovno podobo prve izdaje. Čas več kot polovice stoletja, kolikor je preteklo med izdajama, pa je vendarle zahteval nekatere prilagoditve. Podrobnejša analiza, pomanjkljivosti in odlike Steletovih prispevkov in njegovega urejanja Plečnikovih besedil so obširneje obrazloženi v uvodnem prispevku Petra Krečiča, na tem mestu pa naj opiševa posamezne spremembe, ki ločijo prvo izdajo knjige od pričujoče jubilejne izdaje ob 150-letnici rojstva našega največjega arhitekta.

Spreminjanje Steletove kronološke razporeditve Plečnikovih pisem in delov dnevnika bi zagotovo terjalo povsem drugačno zasnovo ne le Steletovih, pač pa tudi Plečnikovih besedil, kar bralci lahko ugotovijo ob branju Steletovih uvodnih, še bolj pa zaključnih prispevkov v knjigi. Medtem ko bi bila drugačna vsebinska zasnova ne nujno boljša, pa sta obogatitev in nova razporeditev slikovnega gradiva vidika, ki vsebino knjige nadgradita, jo naredita privlačnejšo in s tem izboljšata bralsko izkušnjo. V zapuščini so se ohranili faksimili pisem in deli dnevnika, Plečnikove risbe, skice in načrti, pa tudi razgledniške vedute mest, arhitekturnih spomenikov, notranjščine sakralnih objektov in likovnih umetnin, ki jih je Jože Plečnik kupoval med potovanjem ter shranjeval in/ali pošiljal s pismi. Vključili smo nekaj dodatnih materialov, tiskarski napredek v času med obema izdajama pa je, v primerjavi s prvo izdajo, omogočil slikovitejši, izvorni barvni prikaz omenjenega gradiva in razkošnejše oblikovanje. Z izjemo danes lažje dosegljivih barvnih reprodukcij likovnih del je slikovno gradivo, ki je v Ljubljano iz Italije v večini pripotovalo s Plečnikovimi pismi, takšno, kot ga je hranil sam,

medtem ko je bilo v prvi izdaji knjige natisnjeno v črno-beli tehniki. Postavitvi slikovnega gradiva smo omogočili več prostora in jih prikazali v večjih dimenzijah, s čimer bralcem nudimo več kontekstualnega ozadja posameznih elementov, s tem pa slikovitejši pregled nad dragocenim gradivom iz zapuščine.

Kot je Stele že sam izpostavil, je težave povzročal jezik. Jože Plečnik je v svojih zapisih ves čas prehajal med slovenskim in nemškim jezikom, France Stele pa ga je prevajal in popravljal tako, da so narejeni »samo najnujnejši pravopisni in stilistični popravki«. V Plečnikov jezik tako dalje večinoma nismo posegali, več nujnih pravopisnih in stilističnih popravkov pa smo vnesli v besedilih Franceta Steleta. Stele napiše tudi, da je ohranil posamezne domače, vsakdanje izraze, ki jih uporablja Plečnik, in jih vključil v kazalo imen, pojmov in tujk na koncu knjige. Zaradi časovne oddaljenosti med natisoma knjige so izrazi današnjemu bralcu bržkone ne le bolj tuji kot pred 50 leti, marveč celo povsem neznan, zato je to del knjige, v katerega sva urednika, še posebej je s svojim strokovnim znanjem prispeval Peter Krečič, skušala poseči kar najtemeljiteje. Razširjena in dodelana so gesla, ki jih je izbral že Stele, dodanih pa je tudi veliko novih, o katerih sva presodila, da bi bralcu pomagala pri pojasnitvi, razjasnitvi in razumevanju določenih delov besedila.

Zavedava se, da bi bila v prihodnosti poleg objave celotne Plečnikove ohranjene korespondence seveda nujna tudi kritična izdaja pričujočih pisem in odlomkov iz dnevnikov, morda kot del obsežnejših, zbranih del Jožeta Plečnika. Urednika sva v danih zmožnostih in ob 150-letnici Plečnikovega rojstva prednost dala vsebinski plati mladega Plečnika in ob naprednejših tiskarskih zmožnostih slikovitejšemu prikazu kreativnega duha slovenskega genija. Želela sva si, da bi bila knjiga tudi s svojo podobo odraz tega, v čemer vidiva tudi njeno največjo vrednost: to je vpogled v dušo in značaj mladega človeka, ki se še ne zaveda svoje veličine v prihodnosti.

Za pomoč pri izbiri, dovoljenja za objavo in reprodukcije slikovnega gradiva se urednika in založba najlepše zahvaljujemo muzejski svetovalki Ani Porok iz kustodiata za arhitekturo in oblikovanje MGLM ter Janu Jagodiču in Jaki Rozmanu iz oblikovalskega studia Kabineto1 za lucidno vpeljavo slikovnega gradiva in oblikovno zasnovu knjige.

Peter Krečič

ISKANJE PLEČNIKOVE MLADOSTNE UMETNIŠKE IN ČLOVEŠKE OSEBNOSTI

1 France Stele in njegovo spremljanje Plečnikovega razvoja Še pred desetletjem bi se mi zdelo povsem nepotrebno osvetljevati nekatera, tudi zelo pomembna dela izjemnih posameznikov. Ne samo umetnostni zgodovinarji, ki so večinoma zrasli iz tradicije ljubljanske umetnostnozgodovinske šole, temveč vsak nekoliko bolj razgledan izobraženec je vedel za Franceta Steleta in njegov epohalni prispevek k umetnostni zgodovini slovenskega etničnega prostora. Urednik in pisec komentarjev k Plečnikovim pismom in zapiskom z njegovega znamenitega italijanskega potovanja (1898/1899) je bil kot kritik in zgodovinar večji del svojega poklicnega življenja povezan s Plečnikovim delom. Morda bi mogli reči, da se je ob številnih drugih temah in zadolžitvah znova vračal k Plečniku, tako da spada po eni strani med njegove najbolj zveste kroniste, po drugi, zlasti v desetletju po Plečnikovi smrti, pa med utemeljitelje znanstvenega preučevanja arhitektove osebnosti in dela, kar je opravil prav s knjigo *Arh. Jože Plečnik v Italiji* (izšla je leta 1967 pri Slovenski matici), in z nekoliko starejšim tekstom »Od obliča do velemejstra«, objavljenim kmalu po arhitektovi smrti v *Koledarju Družbe sv. Mohorja* za leto 1958.¹ Bil je prvi, ki je opozoril na pomen tega Plečnikovega razmeroma obsežnega pisanja in dopisovanja z domačimi neposredno po opravljeni diplomi na dunajski akademiji za likovno umetnost pri profesorju Ottu Wagnerju, ter skozi množico njegovih opisov, vtisov in doživetij uvidel Plečnikovo umetniško odmikanje od postulatov Wagnerjeve šole. Kakor je šel Plečnik na pot v iskreni veri v nauk šole in učitelja še posebno, se je že ob prvem srečanju z Italijo in njeno umetnostjo v Benetkah vanj prikradel tudi dvom o njuni zveličavnosti, ki se je z dnevi in meseci potovanja samo še poglobljajal. Namesto zagledanosti v napredujoči dunajski in evropski modernizem se je v njem vse bolj krepila vera v veličino klasične umetnosti,

¹ France STELE, »Od obliča do velemejstra«, *Koledar Družbe sv. Mohorja* za leto 1958, str. 46–62.

torej tudi v v klasični antiki porojeni ter v renesansi in baroku obnovljeni koncept umetnostne popolnosti. Stele je že v času med dvema vojnama spoznaval, da je iz teh Plečnikovih spoznanj nastalo nekaj velikega. Vselej ga je branil pred očitki modernistov, češ da gre pri njem le za povsem neaktualni klasicizem, eklekticizem in podobno, a se nikoli ni povsem jasno izrekel o tem, v čem je Plečnik nov in umetniško prepričljiv; v čem in zakaj je resnično velik. Pred mnogimi leti sem zapisal trditev, da bolj kakovostno umetniško delo izziva boljši kritiški rezultat.² Danes bi k temu dodal, da vrhunsko umetniško delo terja vrhunski kritiški odziv. Stele se je ob dolgoletnem spremljanju Plečnikovega umetniškega razvoja mestoma približal temu idealu, vendar mu do konca svojega dolgega in na mnogih področjih slovenske umetnostne zgodovine izjemno plodnega življenja ni uspelo razvozlati Plečnikove umetnostne uganke. Podelil mu je po svojem prepričanju najvišja mogoča naziva v arhitekturnem ustvarjanju, to je, da je po eni strani poet v arhitekturi, po drugi pa pravi ljudski umetnik, kar pa je vendarle premalo za umetnostnozgodovinsko presojo arhitektove resnične, argumentirane umetnostne umestitve v sočasne umetnostne tokove tako v domovini kot v svetu. Z današnje časovne razgledne točke bi mogli reči, da je bil Stele kar tipičen, uspešen predstavnik svoje pionirske generacije šolanih umetnostnih zgodovinarjev in hkrati merilo njihovega intelektualnega dometa.

Čas Plečnikovega šolanja in njegovih prvih velikih uspehov na prelomu iz devetnajstega v dvajseto stoletje na Dunaju sovpada s časom velikega prebujenja slovenstva na številnih področjih narodovega življenja: na umetnostnem, znanstvenem, gospodarskem, zdravstvenem ter tudi na športnem in političnem področju. Ljubljana je postala gonilo tega razvoja, saj se je po katastrofalnem potresu in ob navdihujočem vodstvu župana Ivana Hribarja preobrazala v moderno prestolnico naroda in mnoge temeljne zgradbe pridobivala za pomembne politične in druge družbene institucije. Obsežna gradbena dejavnost je poganjala tudi mnoge druge dejavnosti v mestu in iznenada se je okrog tega ambicioznega delovnega projekta začela zbirati na tujem vse bolj izobražena intelektualna in umetniška elita – vsakdo je želel biti udeležen

2 Peter KREČIČ, »Slovenska likovna kritika med dvema vojnama«, *Zbornik za umetnostno zgodovino*, Nova vrsta XI–XII, Ljubljana 1976, str. 205–289.

v tem izjemnem naporu, da se Slovenci uveljavijo kot ustvarjalna in učinkovita entiteta. Hribar je imel o tem povsem jasna stališča. Vodila ga je misel na narod, njegovo osvoboditev in vsakršen napredek v smeri razvitega naroda z vsemi potrebnimi institucijami, ki jih mora imeti vsaka sodobna narodna skupnost, in prav to je bila v resnici prava vsebina njegovega liberalizma. Boj za jezik je bil hkrati po njegovem boj za narodovo gmotno blaginjo. Šlo mu je preprosto za to, da postanejo Slovenci »dobro situiran narod«.³

Ob tem pospešenem razvoju narodnih ustvarjalnih sil se je v ozadju vzpostavljala tudi slovenska znanstvena elita. Diplomanti in doktoranti iz pomembnih evropskih univerz na Dunaju, Pragi, Padovi in drugih – med temi srečamo tudi že prve znanstvenice – so postajali vse pomembnejša intelektualna sila, ki je terjala svoje mesto pod soncem in s tem – slovensko univerzo. Te sicer v stari Avstro-Ogrski niso dobili, a so jo ustanovili takoj, ko je bilo to mogoče, torej leto po »prevratu« leta 1919, in zasedli vodilna mesta na njenih prvih fakultetah. V to na tujem visoko izobraženo skupino spada tudi trojica prvih izšolanih umetnostnih zgodovinarjev: Izidor Cankar (1886–1958), Vojeslav Mole (1886–1973) in France Stele (1886–1972). Vsi so bili dediči dunajske umetnostnozgodovinske šole in učenci oziroma doktoranti zadnjega iz velike trojice Maxa Dvořáka (Franz Wickhoff (1853–1909), Alois Riegel (1858–1905), Max Dvořák (1874–1921)); vsi so se tudi dobro zavedali, da je treba slovenski umetnostni zgodovini vzpostaviti znanstvene temelje in hkrati zapolniti boleče pomanjkanje strokovne likovne kritike. Med prvimi, ki so se kot kritiki začeli oglašati v javnosti, je bil Izidor Cankar. Politika ljubljanske škofije je želela imeti v uredništvu svojega kulturnega glasila *Dom in svet* vrhunsko izobraženega urednika in je Cankarja pripravljala za to funkcijo. Še preden je leta 1914 prevzel uredništvo, je s svojo prepričljivo kritiško oceno Plečnikove cerkve sv. Duha na Dunaju⁴ slovensko javnost prvi resno opozoril na arhitektovo pomembno umetniško dejavnost. Mole se je prav tako kot kritik

3 Peter KREČIČ, »Slovenska arhitektura v času slovenske moderne. Slovenski impresionisti in njihov čas 1890–1920«; *Knjižnica Narodne galerije*, Ljubljana 2008, str. 238–249.

4 Izidor CANKAR, »Razstava za cerkveno umetnost«, *Dom in svet*, št. 2, Ljubljana, 1913, str. 60–66.

formiral na straneh *Doma in sveta*, a je kmalu dobil profesuro na Krakovski univerzi in tam s presledkom v času druge svetovne vojne, ko je nekaj časa predaval na oddelku za umetnostno zgodovino ljubljanske univerze, uspešno končal svojo profesorsko kariero. Stele je po opravljenem doktoratu pri Dvořáku leta 1912 postal praktikant pri dunajski, po Dvořáku tedaj decentralizirani in v modernem duhu preurejeni Centralni komisiji za varstvo spomenikov, naslednje leto pa je postal eksponent te komisije in deželni konservator za Kranjsko. Ob začetku prve svetovne vojne je bil vpoklican v avstroogrsko vojsko, a je bil že jeseni 1914 ujet na ruski fronti. V Rusiji je preživel vojno ujetništvo in se šele leta 1919 vrnil v Ljubljano, kjer je nemudoma prevzel mesto vodje spomeniškovarstvene službe za celotno Slovenijo. Izidor Cankar je zaradi številnih zadolžitev, ki so ga čakale na oddelku za umetnostno zgodovino na filozofski fakulteti ljubljanske univerze, in številnih drugih zunaj nje leta 1920 odložil mesto urednika *Doma in sveta* in ga predal Steletu. Iz sosledja poznejših dogodkov, ki zadevajo uredniško politiko te revije, posebej kar zadeva likovno kritiko, je mogoče sklepati, da je Cankar ob predaji uredniških nalog svojemu nasledniku položil na srce dve temi, ki zaslužita v usmeritvi revije posebno pozornost: ekspresionizem v delih bratov Kralj in njunih umetniških tovarišev ter Plečnika.

Stele se je hitro vživel v svoj novi položaj urednika ter je z nekaj pomembnimi kritiškimi nastopi v *Domu in svetu* in dnevniku *Slovenec* z vsem žarom podprl mlado umetniško generacijo ekspresionistov, še več, postal je vodilni teoretik te usmeritve v Sloveniji. Na Plečnika je opozoril s predstavitvijo njegove monografije, ki jo je leta 1920 v Zagrebu izdal Kosta Strajnić.⁵ Istega leta je bil Plečnik imenovan za profesorja na oddelku za arhitekturo tehniške fakultete ljubljanske univerze, a je šele slabo leto pozneje jeseni 1921 to mesto prevzel in se za stalno naselil v Ljubljani. Njegov prihod v Ljubljano je v javnosti minil precej neopazno, kar je arhitektu ustrezalo, saj je potreboval dovolj miru za vpeljavo svoje šole in za to, da se je razgledal med svojimi mogočimi prvimi naročniki. Te je našel med cerkvenimi redovi jezuitov in frančiškanov, za katere je tudi že načrtoval in izvedel prva dela,

5 France STELE, »Josip Plečnik«, *Dom in svet*, 1920, str. 312–315.

z monumentalno cerkvijo sv. Frančiška v Šiški pa je tako v strokovni kot širši javnosti izzval izjemno pozornost. Nič manjše publicitete ni skoraj istočasno zbudila njegova zasnova in pozidava cerkve v Bogojini v pravkar za Slovenijo pridobljenem Prekmurju. Tedaj je postala na Plečnika pozorna še ljubljanska mestna oblast, ki jo je zastopal inženir Matko Prelovšek, direktor gradbenega urada v ljubljanski mestni upravi, ki je Plečnika poznal že z Dunaja. Plečnik je imel torej že kmalu po sredi dvajsetih let morda najboljši mogoči izhodiščni položaj za svoje velikopotezne namere s preoblikovanjem Ljubljane tako v njenem jedru kot v njenem povečanem obsegu. V javnosti se je hitro razširil duhovit dovtip, da Ljubljano zidajo trije gospodje: Prelovšek, Stele in Plečnik. Dobro so prepoznali vlogo vsakega od njih: Prelovšek naroča, Stele kot konservator dovoljuje, Plečnik pa zida. K temu bi mogli brez oklevanja dodati, da je Stele s svojega kritiškega in uredniškega položaja Plečniku gladil pot v javnosti, Plečnik pa si je s študenti svoje šole zagotovil izvrstno ekipo pomočnikov pri koncipiranju in načrtovanju številnih mestnih in drugih ureditev.⁶ A pravkar zapisano se ustavlja bolj kot ne na površju; gre za prvi vtis. Kaj pa pogled v ozadje? Ta razkrije, da je šlo pri promociji moderne slovenske umetnosti in z njo moderne arhitekture za načelno politično vprašanje, a ne le za uredniško politiko *Doma in sveta*, tudi ne samo za kulturno politiko katoliške strani, temveč za širše politično soglasje ne glede na ostre politične ločnice glavnih političnih struj v tedanji slovenski politiki – konzervativno (katoliško) in liberalno. Če bi Izidorju Cankarju v tem času še mogli očitati tesnejše povezave s katoliškimi politikami in v likovni kritiki izrazitejšo ideološko profiliranost, pa tega za Steleta ne bi mogli trditi. V splošnem so vsi trije (tudi Mole do odhoda v Krakov) pristajali na sodoben koncept neodvisne znanosti, torej tudi znanosti o umetnosti, ki da vanjo politična ideologija ne spada. In v tem emancipiranem okolju slovenske umetnostne zgodovine in kritike je nastal prvi celovit in programsko usmerjen Steletov »Oris umetnostne zgodovine pri Slovencih« (izhajal leta 1923 v *Domu in svetu* in naslednje leto doživel knjižno izdajo).⁷ V obsežnejšem prvem delu je Stele razgrnil in ovrednotil široko paleto

6 Prim.: Dušan GRABRIJAN, *Plečnik in njegova šola*, Maribor, 1968; Janko OMAHEN, *Izpoved*, Ljubljana 1976; Vinko LENARČIČ, *Plečnik; Spomini na Plečnika*, Ljubljana 1998.

7 France STELE, *Oris zgodovine umetnosti pri Slovencih*, Ljubljana 1924.

najpomembnejših zgodovinskih umetnostnih spomenikov v Sloveniji, v sklepnem delu pa opozoril na kakovost aktualne slovenske umetnostne produkcije v nastajanju v razvojni črti impresionizem–ekspresionizem ter izpostavil tri izstopajoča imena slovenskih arhitektov, Maksa Fabianija, Ivana Vurnika in Jožeta Plečnika. Od teh je mogel s sodobnim arhitekturnim objektom v Sloveniji predstaviti le Vurnika, Fabianija in Plečnika pa le z deli na Dunaju. Plečnik je s Steletom tako vstopil v kanon slovenske umetnosti in kulture, četudi brez ene same vidnejše realizirane arhitekture v domovini. In Stele se je čutil poklicanega, da ta status s svojim kronističnim in kritičnim delom nenehno utrjuje do naravnost mitičnih razsežnosti.

Vpis Plečnika v kanon slovenske umetnosti in kulture je pomenil popolno priznanje vrednosti opusa, ki ga je Plečnik do prihoda v domovino ustvaril v tujini in s katerim je bil hkrati arhitekturni predstavnik znotraj po Ivanu Cankarju formuliranega »očiščenja in pomlajenja«, ali z drugimi besedami, Plečnik je s Steletovim vztrajnim prizadevanjem zanj in njegovo arhitekturo enakopravno vstopil v soj slovenske umetniške moderne in njene mitologije. Ni bilo dela ali večjega načrta v Plečnikovem ustvarjanju v času med vojnama in dobro desetletje po njej, ki ga Stele ne bi opazil, ga objavil in po potrebi odločno branil pred kritiki, celo pred kritiki, ki so prihajali iz cerkvenih vrhov. Oglasil se je že ob prvih večjih Plečnikovih delih v Ljubljani in opozoril na nenavadno kakovost in zrelost njegovih umetniških odločitev,⁸ opozoril na njegovo dejavnost v Prekmurju.⁹ Ob grožnji uničenja Rimskega zidu na Mirju je izdal posebno knjižico v njegovo obrambo,¹⁰ se pri tem oprl na Plečnikovo prizadeto pismo direktorju Narodnega muzeja Balduinu Sarii in ga tako hote ali nehote ponudil za najbolj poklicanega rešitelja tega občutljivega spomeniškovarstvenega vprašanja. Nadvse pogumno se je izkazal ob konfliktu, ki je nastal med gradnjo cerkve sv. Frančiška v Šiški. Škofijski izvedenec Josip Dostal je v svojem poročilu škofu presodil, da se v Šiški gradi poganski tempelj in ne cerkev. Stele se

8 France STELE, »O arhitekturni umetnosti; O priliki novih del J. Plečnika«, *Dom in svet*, 1926, str. 45–47.

9 France STELE, »Umetniško Prekmurje«, *Dom in svet*, 1926, str. 244–247.

10 France STELE, *V obrambo Rimskega zidu*, Ljubljana 1928. (Plečnikovo pismo je objavljeno na str. 12–13.)

je odzval z izčrpnim in argumentiranim odgovorom »Ali je cerkev sv. Frančiška v Šiški res premalo katoliška?«,¹¹ a to pot ne v Domu in svetu, temveč v frančiškanskem glasilu *Cvetje z vrtov sv. Frančiška*. Sproti je objavljaval novosti s Plečnikove risalne mize: načrte za Tromostovje,¹² oba velika urbanistična načrta »Studijo regulacije Ljubljane in okolice« ter »Studijo regulacije severnega dela Ljubljane (Bežigrada)«,¹³ načrt umestitve kompleksa stavb univerze v Tivoliju¹⁴ ob hkratni obsežni predstavitvi njegove prve faze prenovitvenih del na Praškem gradu. Oboje je povezal v posebnem separatu revije *Dom in svet* z naslovom *Jože Plečnik na Hradčanih in v Ljubljani*¹⁵ s temeljno tezo, kako opusa vzajemno, izmenjaje vplivata drug na drugega. Sledili sta dve Steletovi izrazito naklonjeni izdaji Plečnikovih načrtov za preoblikovanje Ljubljanskega gradu »Ljubljanski grad slovenska Akropola«¹⁶ in »Načrt za univerzitetno knjižnico v Ljubljani«,¹⁷ prva kot separat revije *Mladika*, druga kot posebna publikacija, potem ko je leto prej v *Domu in svetu* objavil predstavitveni tekst. Proti koncu obdobja med vojnama je svoja posamična razmišljanja, kritike in predstavitve strnjeval v zaokrožene sintetične preglede o sodobni evharistični umetnosti,¹⁸ napisal več prispevkov o Plečnikovih delih za Ljubljano¹⁹ in postal avtor osrednjega besedila

11 France STELE, »Ali je cerkev sv. Frančiška v Šiški res premalo katoliška?«, *Cvetje z vrtov sv. Frančiška*, 1928, str. 42–49.

12 Jože PLEČNIK, »Frančiškansko mostovje«, *Dom in svet*, 1929, str. 150–151.

13 Jože PLEČNIK, »Studija regulacije Ljubljane in okolice«, *Dom in svet*, 1929, št. 5, priloga 4; »Studija regulacije severnega dela Ljubljane«, *Dom in svet*, 1929, str. 91.

14 »Plečnikov načrt za zgradbo novih univerzitetnih poslopij pod Tivolijem«, *Ilustrirani Slovenec*, št. 25, str. 196–197. Prav tako kot *Dom in svet* je tudi katoliški *Slovenec* (s tedensko prilogo *Ilustrirani Slovenec*) pogosto in sproti objavljaval Plečnikova dela. Ker je bil Stele hkrati dovolj domač tudi pri Slovencu, moremo tudi te objave povezati z njegovim vplivom.

15 France STELE, »Jože Plečnik na Hradčanih in v Ljubljani«, *Dom in svet*, 1929, str. 273–279. Izšlo tudi kot separat, 1930.

16 France STELE, »Ljubljanski grad slovenska Akropola«, *Mladika*, št. 2, Celje 1932, str. 48–51. Še istega leta je ilustrirana predstavitev izšla kot separat.

17 Jože PLEČNIK, *Projekt univerzitetne biblioteke ljubljanske*, Ljubljana, 1933. ; *Dom in svet*, 1932, str. 169–174).

18 France STELE, »Sodobna evharistična umetnost«, *Mladika*, 1935, str. 214–216.

19 Npr.: France STELE, »Plečnikova dela za Ljubljano«, *Slovenec*, št. 1939, št. 233, str. 5; »Plečnikova Ljubljana«, *Kronika slovenskih mest*, št. 4, 1939, str. 227–232, idr.

Plečnikove knjige izvedenih del in načrtov v *Architectura Perennis*.²⁰ Tu je na Plečnikov namig, naj se o njegovih konkretnih delih ne piše, napisal prvo pravo arhitekturno teoretsko delo v Sloveniji,²¹ vendar gotovo pod vtisom koncepta Plečnikove (že z naslovom knjige opredeljene) večnostne arhitekture. Ko je bil v povojnih letih povabljen k pisanju besedila za drugo podobno knjigo Plečnikovih načrtov,²² je svojo teorijo dopolnil in podprl z odlomki del nekaterih svetovnih umetnostnih in posebej arhitekturnih avtoritet. V tem obdobju je opustil svojo vlogo kronista in kritika ter se počasi preobražal v zgodovinarja z obširnimi prispevki za *Slovenski biografski leksikon*,²³ s spominskimi zapisi ob Plečnikovi osemdesetletnici, predvsem pa s poglobljeno in navdihnjeno utemeljitvijo, ki jo je kot promotor prebral ob Plečnikovi podelitvi častnega doktorata Univerze v Ljubljani na Plečnikov rojstni dan 23. januarja 1952.²⁴

2 Plečnikova pisma in dnevniški zapisi v Steletovem zgodovinskem pogledu

Plečnikovo delo je z njegovo smrtjo 7. januarja 1957 dokončno prešlo v zgodovino, kar je Stele hipoma dognal in že v svojem prvem obširnejšem besedilu »Od obliča do velemejstra« občutljivo nakazal smer prihodnjega raziskovanja: Plečnikova umetnost je tesno povezana z unikatno osebnostjo njenega ustvarjalca, ključ do nje pa tiči v umetnikovi zgodnji mladosti, zorenju v Wagnerjevi šoli ter v nazorskem dozorevanju na italijanskem potovanju. Ključna skupna lastnost obeh besedil – »Od obliča do velemejstra« in večdelni komentar k Plečnikovim

20 *Architectura Perennis*, besedilo dr. France STELE in dr. Anton TRSTENJAK, podobe arch. Jože Plečnik, Ljubljana, 1941.

21 Fedja KOŠIR, »Architectura perennis in Napori, 1941 in 1955«, v *K arhitekturi, Tretji del; razvoj arhitekturne teorije na Slovenskem*, Ljubljana 2007, str. 95–133.

22 France STELE, »Esej o arhitekturi«, Josip PLEČNIK, »Dela«, v *Napori*, Ljubljana, 1955 (med tekstom prevodi besedil G. Scotta, L. Curtiusa, Vitruvija, Prokopija, A. Rodina, in J. Ruskina).

23 »Stele, France: Plečnik, Jože«, *Slovenski biografski leksikon*, Ljubljana 1949, str. 372–376.

24 France STELE, »Jožetu Plečniku ob osemdesetletnici 23. januarja 1952«, *Izvirna listina v arhivu Plečnikove hiše (MGML)*, tipkopis v vezanem izvodu in kopija.

pismom in dnevniku italijanskega potovanja v knjigi Arh. Jože Plečnik v Italiji – je Steletovo zanimanje za podrobnosti iz Plečnikove zasebnosti, zlasti iz njegove mladosti. O teh, dokler je bil Plečnik še živ, celo Stele, ki je Plečnika dokaj redno obiskoval na njegovem domu, ni vedel prav veliko ali pa tega morda zaradi čuta za umetnikovo zasebnost ni mogel objavljati. Po njegovi smrti pa za to ni bilo več zadržkov, niti s strani njegovih ožjih sorodnikov. Prej nasprotno, Plečnikov nečak duhovnik Karel Matkovič, ki je podedoval umetnikovo hišo z vso množico načrtov, skic, maket, fotografij, knjig, osebnih dokumentov in obširne korespondence z mnogimi ljudmi svojega časa, je Steletu na široko odprl vrata Plečnikove hiše, in mu omogočil dostop tako do njegove fizične kot duhovne zapuščine.²⁵

Generacija pionirjev slovenske umetnostnozgodovinske vede se je zavedala svoje odgovornosti, ko je polagala temelje stroke v domovini. Če je Izidor Cankar v prvem hipu ob ustanovitvi univerze in oddelka za umetnostno zgodovino na filozofski fakulteti čutil potrebo po vzpostavitvi teoretskih temeljev stroke, kar je opravil s svojim znamenitim »Uvodom v umevanje likovne umetnosti«,²⁶ je Stele ob praktičnem delu s starejšo umetnostno dediščino na terenu izpeljal prilagoditev visoko kvalitativnih meril na raven spomeniškega gradiva, kakršno more »naravno« nastajati zunaj velikih umetnostnih središč. Še bolj kot pri Cankarju je mogoče pri Steletu opaziti nenehno potrebo po pisanju orisov tako za posamezna (stilna) obdobja umetnostne zgodovine in geografska območja kot za posamezne teme in osrednje umetniške osebnosti. Njegov zaris Plečnikove umetniške osebnosti v članku »Od obličja do velemojstra« je v tem pogledu prav paradigmatičen. A če je na posamezna obdobja in teme pozneje, ko je po Cankarjevem odhodu v diplomacijo leta 1936 prevzel mesto profesorja na oddelku za umetnostno zgodovino, usmerjal svoje študente, si je Plečnika pridržal zase. Glede

25 Matkovič je bil enako naklonjen tudi drugim raziskovalcem Plečnikovega življenja in dela, ki pa jih v tistem času ni bilo prav veliko. Med temi sta bila najbolj izstopajoča Marjan Mušič in pisec prve monografije, ki je izšla na tujem (če ne štejemo Strajničeve) Marko Pozzetto.

26 Izidor CANKAR, »Uvod v umevanje likovne umetnosti«, *Sistematika stila*, Ljubljana 1926; Sledeč svoji teoriji je v naslednjih letih objavil *Zgodovino likovne umetnosti v zahodni Evropi I–III*, Ljubljana 1929–1951.

na njegov dotedanji opus, povezan z njim, upravičeno, a hkrati ni nikoli nikomur branil, da bi se ukvarjal s Plečnikovimi temami. Ko pa se je поблиže seznanil s Plečnikovimi pismi, zlasti z onimi, ki jih je pisal domačim iz Italije, je ugotovil, da se v njih tako plastično zrcali Plečnikova mladostna umetniška postava, da ne le dopolnjuje vrzel v njegovem prvotnem zarisu, temveč zahteva celovito in kolikor mogoče podrobno obravnavo. Stele je takoj pomislil na knjigo – odločitev za Arh. Jožeta Plečnika v Italiji je bila takojšnja in neomajna.

V Steletovem obširnem opusu bi težko našli delo, ki bi se po strokovni vnemi moglo primerjati s *Plečnikom v Italiji*, ne pa tudi v znanstveni rigoroznosti. Tako je od šestih poglavij v knjigi le tretje, sicer najobširnejše poglavje, namenjeno pismom in popotnemu dnevniku, preostalih petero, predgovor in del z znanstvenim aparatom pa je namenjenih pojasnjevanju okoliščin, dopolnjevanju pisem z drugimi pomembnimi viri, komentiranju in nakazovanju nekaterih mogočih prihodnjih raziskovalnih poti – kot povabilo in spodbuda mlajšim generacijam raziskovalcev. Zgodovinski pomen Plečnikovih pisem avtor že v predgovoru na kratko označi za prelomen. Objavljena celota pisem domačim, posebno bratu Andreju, ter dnevniški zapisi razkrivajo oblikovanje Plečnikove človeške in umetniške osebnosti. Posebno vrednost vidi Stele v zaokroženosti gradiva glede na njegovo časovno zamejenost, to je na obdobje, ko je mladi Plečnik zapustil očetovo delavnico in si končno utrl pot v umetniški poklic. Sledi opis, kako si je zamislil obdelovati Plečnikove rokopise. Ker je Plečnik v pismih in v dnevniku pisal tudi v nemškem jeziku, se je Stele odločil, da bo nemške pasuse prevedel v slovenščino, a tako, da naj bi se prevod približeval arhitektovemu osebnemu načinu izražanja; v slovenskih pa je opravil le »najbolj nujne« pravopisne in slogovne popravke. Z znanstvenega vidika je to morda najbolj sporen poseg, ki si ga je Stele v pričujočem delu dovolil. Vsa pisma in zapiske bi bil moral prepisati v povsem avtentični avtorski pisavi, prevesti in pojasnjevati pa le v opombah. Za sličice in grafična pojasnila v tekstu bi morala z oblikovalcem knjige Antonom Bitencem iznajti način, ki bi bolje povezal besedilo z ilustracijami, kakor je na koncu obveljal v knjigi. Lažje delo sta imela s fotografijami, deloma

izbranimi iz starejših zbirk v mapah,²⁷ ki jih je Plečnik verjetno nakupil na potovanju, deloma iz drugih virov, ki so zaznamovala njegove umetnostne mejnike na poti, o katerih piše, jih komentira in pomenijo po Steletovem mnenju mejnike njegovega zorenja. Da se je Stele odločil za kompromisno pot med strogo znanstveno obdelavo rokopisnega gradiva ter nekoliko poenostavljenim branjem in komentiranjem Plečnikovih opazanj, izjav, doživetij ipd., je bržkone razlog v pričakovanih založnika, ki si je želel predvsem širokemu občinstvu dostopno knjigo, ob kateri pa bi mogli tudi raziskovalci kaj pridobiti. Nedvomno, a strokovni pomisleki o Steletovih prevodih in popravkih ostajajo.

Uvodno prvo poglavje je avtor namenil pojasnjevanju okoliščin Plečnikovega potovanja v Italijo in pisanja tako dnevnika kot zasebnih pisem domačim. Dnevniških zapisov se je po Steletovm poročilu ohranila le kakšna četrtnina, to je 40 listov, arhitektovih pisem pa 32. V nemščini je pisal predvsem o strokovnih stvareh, zato v dnevniku prevladuje nemščina, v pismih, ki so bolj osebne izpovedi, pa slovenščina. Opozoril je na pomembno, celo bistveno vlogo pojasnjevalnih skic med tekstom, saj so arhitektu služile kot spominska opora še leta po povratku na Dunaj in pozneje v domovini. Večina pisem domačim je bila namenjena bratu Andreju, duhovniku, ki je tedaj služboval kot kaplan v župniji sv. Petra v Ljubljani. Pomen te korespondence med bratoma je Stele podkrepil s Plečnikovo izjavo: »Če sem kaj in kar sem, je njegova [Andrejeva] zasluga.« Andrej je svoj del dopisovanja pozneje, ko ga je kljub Plečnikovim prošnjam, naj ga ohrani, uničil. Jože je izgubo močno obžaloval, oškodovana pa je ostala tudi umetnostna stroka, ki je izgubila možnost spoznati Andrejev vpliv na Plečnikovo razgledovanje po Italiji in oblikovanje njegovih umetniških nazorov. Glede splošnega osebnega, predvsem čustvenega razpoloženja pa Stele opaža arhitektovo nagnjenje k omahovanju med izjemno samozavestjo in ponavljajočimi se depresivnimi trenutki obupa nad svojimi zmožnostmi.

27 V Plečnikovi zapaščini sta se ohranili trdo vezani mapi fotografij pretežno starejše italijanske umetnostne dediščine. Ti snopiči so bili splošno razširjeni in so služili kot ilustrativno gradivo predvsem v umetnostnozgodovinskih seminarjih, dokler jih niso dokončno nadomestili diapozitivi. Plečnik je iz teh map izbral 18 fotografij in jih dal uokviriti v dva zastekljena panoja s po 9 slikami ter obesiti na stopnišče svoje trnovske hiše. Iz preostalih jih je Stele nekaj objavil v knjigi *Arh. Jože Plečnik v Italiji*.

Drugo poglavje je natančna študija Plečnikovih italijanskih in francoskih poti od datuma do datuma, od kraja do kraja. Andrej je brata pospremil z vlakom do Trsta, potem pa je arhitekt pot v Benetke nadaljeval sam. To se je zgodilo med 15. in 20. novembrom 1898, na kar kaže njegovo prvo pismo iz Benetk bratu, datirano z 22. novembrom. Stele potem sledi poti po datumih pisem in vpisov v dnevnik vse do okrog 12. junija, ko se je Plečnik dober teden po materini smrti odpravil v Ljubljano. Vmes navede tudi nekatere napovedi načrtovanih poti, za katere pa se pozneje Plečnik ni odločil. Tako je ostala njegova želja po ogledu nekaterih španskih umetnostno pomembnih krajev neizpolnjena. Njegov akademijski učitelj Otto Wagner mu je med potovanjem svetoval, naj poleg Pariza obiše še večja mesta na severu, denimo Bruselj in London. Zaradi materine smrti mu je že zadrževanje v Parizu postalo mučno, kaj šele, da bi nadaljeval pot do Londona. Gnalo ga je domov na materin grob.

Sledi tretji, osrednji del knjige, deloma »lektorirana« pisma in dnevniški zapiski s prevedenimi, v nemščini napisanimi odlomki. Steletu se je torej posrečilo poenotiti celotno rokopisno gradivo, pri čemer ostane bralcu nepojasnjeno, kje je prepisovalec in prevajalec kaj popravljal in kje gre za prevedene dele. Bralec se mora zelo potruditi, da v prvem delu pisem in zapiskov loči, kaj spada med pisma in kaj med dnevniške zapiske. Zdi se, kot da med literarno obliko enih in drugih ni nobene razlike. Je imel Plečnik nehote v mislih dialog z bratom, ali je tak vtis posledica Steletovih prevodov in popravkov? To bo morala v prihodnosti pojasniti stroga tekstovna analiza tako slovensko kot nemško pisanih delov. Ob tem, da si je Plečnik glede na slovenske ustaljene pisemske forme dovolil tudi svojevrstne slogovne invencije, je uporabljal še precej svojski besednjak. Ponekod celo upravičeno, saj za nekatere natančnejše opise umetnin in arhitektur v slovenščini tedaj še ni bilo ustreznih poimenovanj. Uporabljal je nekatere poljudne nemške in druge spačenke, ki so v dobrih sto letih skoraj povsem izginile iz vsakdanje rabe. V pismih pogosto navaja imena sodobnikov, nekatere starejše avtorje tedaj znanih strokovnih in drugih del, ki so danes zvečine neznana, pozabljena. Tem, manj znanim izrazom, ljudem, celim frazam in rekom je Stele posvetil kazalo imen, pojmov in tujk na koncu knjige, a ne prav dosledno. S tem spoznanjem smo Steletov

slovarček znatno dopolnili in strokovno izostrili. A vse to še ne zadošča, da bi Plečnika v celoti razumeli. Del skrivnosti bi utegnila razvozlati Andrejeva pisma, če bi se ohranila, vseh pa po vsej verjetnosti tudi ta ne. Njegov slog izdaja nadvse zapleteno osebnost izjemno občutljivega opazovalca in še bolj pretanjenega interpreta. Bralec se ne more načuditi, kako brezpogojno zaupa svoji umetniški presoji. Če je mogoče zanj uporabiti oznako iz sveta glasbe, se Plečnik v veliki italijanski zgodovinski umetnosti in arhitekturi razkriva kot človek z »absolutnim poslušom«. Odkrito se navdušuje nad nekaterimi dosežki velikih, a jim tudi vidi pod kožo in kritično presoja njihove šibkosti, celo napake. Nič mu ne uide, prepoznava in se odkriva veličini nekaterih umetniških zasnov, novostim, izumom znotraj klasičnih umetnostnih sistemov, včasih zazna šibko izvedbo, po drugi strani pa ga moti slaba vzdrževanost spomenikov, zapuščenot notranjščin, malomarnost lastnikov spomenikov, neprimerno vedenje ljudi, zlasti pri obredih. Rad potarna nad svojim počutjem, včasih se pritožuje nad hrano, drugič jo hvali, domačim opisuje načine priprave določenih jedi, hvali vino, ki ga občasno pije, ob tem pa veliko skicira, predvsem arhitekturna dela na svoji poti, njihove konstrukcijske posebnosti, a tudi povsem vsakdanje stvari: dolge vratove vinskih steklenic, karabinjerjeva okovana »škričca«, izvoščka z visokega okna, kjer biva, psička njegove gospodinje ... Scela gledano zelo pisano, zanimivo pisanje, vsekakor tudi nekoliko kaotično. In če je nekaj tega njegovega razigranega razpoloženja prek razglednic prišlo do Wagnerja, se ni čuditi njegovi skrbi nad Plečnikovim početjem v Italiji, kakor jo je izrazil v svojem pismu. Ta del knjige pisem in zapiskov, v katerem se je Plečnik vsaj za ozko skupino ljudi, s katero si je dopisoval, razkril tudi kot nadarjen pisec, je v knjigi nujno potreboval slikovno spremljavo predvsem seveda za širši krog nestrokovnih bralcev. Gre, kot že zapisano, za dela, o katerih Plečnik piše, in za dela, ki jih je sam zabeležil z majhno risbo ali skico, kar Stele vestno pojasnjuje s podnapisi k slikam.

Stele se izjemno izkaže kot zgodovinar in zablesti v četrtem poglavju knjige, »J. Plečnik v luči popotnih zapiskov«. V tem delu je svoj pogled močno razširil ob pomoči širšega vpogleda v zbirke osebnih Plečnikovih dokumentov, v korespondence z domačimi in drugimi dopisovalci; k temu je dodal še številna druga pričevanja. Ta se nanašajo tako na

Plečnikovo zgodnjo mladost kot na dogajanja z njim po vrnitvi z italijanskega potovanja. Stele v tej obširni razpravi argumentirano izpostavi nekaj značilnih osebnostnih potez, ki so ga zaznamovale skozi vse preostalo življenje, ali z njegovimi besedami: »Niti človeške niti umetniške osnove Plečnikove osebnosti se kasneje niso več bistveno spremenile. Postale so samo še bolj izrazite.« Prva izmed njih je prav gotovo njegova navezanost na družino, posebno na mater in brata Andreja, a tudi na sestro Marijo (Maco) in tri leta mlajšega brata Janeza, četudi sta si bila v mnogih pogledih povsem vsaksebi. Z Janezom je povezan zlasti čas, ko se je ta po opravljeni maturi na klasični gimnaziji leta 1893 vpisal na medicinsko fakulteto in sta z Jožetom skupaj stanovala. Njemu in deloma Andreju gre zasluga, da sta omahujočega in prestrašenega Jožeta po naravnost dramatičnih zapletih pripravila k temu, da se je odločil prestopiti prag dunajske akademije za likovno umetnost in Wagnerjevega seminarja. Nekaj sreče je pomagalo, da je našel svoje mesto najprej v Wagnerjevem načrtovalskem biroju, ki ga je imel kar na akademiji, in leto pozneje še v Wagnerjevi šoli. Stele si je dal veliko opraviti z opisi in razpoložnji, ki so spremljali arhitektovo dramo omahovanja pred vstopom na akademijo. V tej pripovedi se mlajši Janez izkaže za mnogo bolj življenjskega in zrejšega, da si more privoščiti stavek o bratu: »On ne misli toliko trezno kot kak desetletni otrok.« Njegovo nagnjenje k melanholiji in neodločnosti so opazili tudi drugi njegovi sodobniki kot Irma von Duczyńska, pater Willibrord Verkade, pozneje tudi Alice Masaryková. Stele k temu pripominja: »Prav italijanski popotni zapiski pa kažejo tudi drugo stran njegovega značaja, nevsakdanjo samozavest, ki se stopnjuje, če že ne, kakor je Janez ugotovil, tu in tam do »lastnega preuveličevanja«, do borbene odločnosti. Nепrestano niha med obema poloma, samozavestjo in obupom nad samim seboj. Vendar nezaupanju vase stavi nasproti zaupanje v Boga, ki ga ne bo zapustil, in v svojega patrona sv. Jožefa, ki ga roti: ‚Ne pusti, da bi bil v zasmeh sovražnikom!‘«

Naslednja izrazita Plečnikova osebnostna poteza je po Steletu njegova ljubezen do domovine. Je samonikla. Plečnik se je na Dunaju le malo družil s slovenskimi umetniki, protagonisti slovenske moderne, a je bil po tem prvinskem čutu, da je s svojimi dejanji na očeh domovine, da jo more z njimi tako osramotiti kot povzdigniti, z njimi v tesni zvezi.

In če ga ni mogoče brez pomisleka kar v isti sapi imenovati z njimi, je temu botrovala njegova prav tako pomembna lastnost: samotarstvo. Po dunajskem potovanju je kmalu ugotovil, da življenje v zakonu zanj ni primerno, in je ostal vse življenje samski, ali kot je pozneje večkrat izjavil: Arhitektura je moja žena in moja ljubica.

Naslov petega poglavja »Sadovi italijanskih vtisov« veliko obeta, a se je Stele zadovoljil le z nekaterimi nastavki mogočega prihodnjega raziskovanja. Zaman bi pričakovali denimo nekaj, kar bi lahko imenovali prolegomena za vrsto Plečnikovih ureditev denimo na Praškem gradu, ali morda še bolj upravičeno v Ljubljani. Ne, Stele se potruzi z objavo Plečnikove hvalnice ljubljanskemu baročnemu arhitektu Gregorju Mačku z naslovom »Stavitelju rotovža«, napisane leta 1914, a vidi v njem le arhitektove korenine, ljubezen do domovine, rodnega mesta ... žal pa ne njegove ključne pridobitve italijanskega potovanja, to je, da se čuti dediča mediteranskega arhitekturnega in urbanističnega izročila. Po drugi strani mu je treba priznati zaslugo, da je v tem razdelku objavil dva resnično pomembna projekta, nastala v času njegovega bivanja v Rimu, to je študija za spomenik Viktorja Emanueleja II. v Rimu in več študij za tako imenovano »dolgo cerkev«. Risbi osnutka za spomenik in jugozahodni pogled na »dolgo cerkev« spadata v sam kakovostni vrh dunajske arhitekturne risbe. Če sledimo naslovu tega poglavja, pa pomeni prav ta zadnji Plečnikov sicer nedokončani osnutek z vrsto različic tlorisa in fasad eno ključnih programskih izhodišč za domala vse velike Plečnikove cerkve od Prage, preko Ljubljane do Beograda; ne samo cerkve sv. Frančiška, ki jo omenja Stele.

V zadnjem poglavju »Odmevi Italije v poznejših pismih bratu Andreju« Stele predstavi izbor poznejših Plečnikovih pisem bratu, v katerih se mu sem in tja utrinjajo nekateri spomini s potovanja, a gre prej ko ne za naključen in v ničemer tehten prispevek k celoti. Tu se po vsebini z obravnavano problematiko veže le Plečnikovo pismo Andreju iz Prage, v katerem obžaluje, da je svoja pisma Jožetu v Italijo zažgal in s tem ustavil prihodnja ugibanja raziskovalcev, ali bi jih bilo mogoče še kje najti.

In prav za na konec – presenečenje! Stele, kot navaja, je pripravljala knjigo več let in potem še nekaj let čakal na njen izid. In ko je bila knjiga že v tisku, je avtor izvedel, da je na Dunaju na ogled razstava, ki jo je

ob deseti obletnici Plečnikove smrti priredila Avstrijska družba za arhitekturo v okviru Dunajskih slavnostnih tednov junija 1967. Njen organizator arhitekt Boris Podrecca je v uvodu v katalog priobčil del pisma, ki ga je Plečnik pisal svojemu prijatelju in kolegu iz Wagnerjeve šole Alfredu Castellitzu. V njem se je povsem izjemoma dotaknil svoje zgodnje mladosti, poloma v prvi klasični gimnaziji, vajeniške dobe v očetvi delavnici in šolanja na umetnoobrotni šoli v Gradcu, ne povsem prostovoljnega odhoda s Theyerjevim učencem, lastnikom tovarne pohištva Theodorjem Müllerjem, na Dunaj, neuspešnega poskusa, da bi se vpisal na umetnoobrotno šolo, in naposled srečanja s svojo umetniško usodo na razstavi Wagnerjevih načrtov v Künstlerhausu, da je naposled kot po kakšnem čudežu »Bog je hotel ...« prišel k njemu v atelje in v njegovo šolo. Kot nasprotje in dopolnilo dogajanja Plečnikovega boja za vstop na akademijo, kakor jo je videl in opisoval predvsem brat Janez, je tu pristni avtobiografski prikaz Plečnikovega težavnega doživljanja teh odločilnih trenutkov, strnjenih v naslednjem odlomku: »Glej prijatelj: Drugi si reče, ‚jaz bom zdravnik‘ in postane zdravnik, zopet drugi, ‚jaz bom napeljevalec kablov‘ in postane napeljevalec kablov, ah, prijatelj, jaz nisem nič hotel, jaz nisem nič vedel ...« Stele se je ob svojem dolgoletnem študijskem, prevajalskem in uredniškem delu s knjigo v hipu zavedel pomena te Podreccove objave in jo, »četudi nekoliko neorgansko«, vključil v svojo knjigo. Njegova zvedavost in potovalna vnema, ki ga kljub njegovim enainosemdesetim letom ni odvrnila od tega, da se ne bi usedel na vlak in se odpeljal na Dunaj, šel na razstavo v kripti Plečnikove cerkve sv. Duha na Ottakringu, pridobil katalog, našel del Castellitzovega pisma in ga objavil, sta nepričakovana nagrada, veliko zadoščenje avtorju na njegovi dolgi poti do knjige, ne nazadnje pa kot celota v pravem času odločilno izhodišče za novo generacijo raziskovalcev Plečnika kot umetnika in človeka.

Predgovor

Smrt arhitekta Jožeta Plečnika leta 1957 nam je omogočila vpogled v bogato korespondenco, ki jo je skrbno shranjeval. Ta korespondenca je tako številna, da ni pričakovati, da bi jo kdo v kratkem času obvladal. Najdragocenejši del predstavljajo njegova pisma bratu Andreju (ok. 400), pisma Alice Masarykove, arh. O. Rothmayerja, fr. Josipa Markušiča (nad 300), p. Willibrorda Verkadeja in Ivana Meštrovića. Prva misel, izdati izbor iz prezanimive korespondence, se je izkazala za še prezgodnjo. Pregled vse bogate zapuščine pa je pokazal, da vsebuje tudi zaokroženo skupino pisem bratu in dnevniških zapisov, katere objava bi bila že možna in dobrodošla tistim, ki bodo kdaj pisali o oblikovanju Plečnikove človeške in umetniške osebnosti. Gradivo se nanaša namreč na prelomno leto njegovega življenja 1898/99, ko je kot štipendist dobil prvi osebni stik z italijansko in zahodnoevropsko umetnostjo. Tudi uresničenje tega načrta se je zavleklo, ker je neenotno in neurejeno gradivo zahtevalo skrben premislek, da bi postalo literarno užitno. Pa tudi to delo, ki je obsegalo kronološko razporeditev pogosto nedatiranih zapisov, priredbo slovenskega besedila po originalih, kjer se slovenščina pogosto meša z nemščino, in vsaj najnujnejša pojasnila, je zahtevalo precej časa; deloma tudi zato, ker so bili medtem odkriti novi viri, ki so bistveno pojasnjevali marsikaj, kar je bilo v tem gradivu nejasno.

Pričujoča objava Plečnikove korespondence in odlomka dnevnika iz let 1898 in 1899 pa ima širši namen kot dati samo besedilo teh zapisov; skuša namreč osvetliti tudi začetno stopnjo oblikovanja osebnosti tega velikega umetnika, glede katere je bilo doslej precej nejasnosti. Prav ti zapisi namreč posrečeno zrcalijo oni odločilni čas Plečnikovega razvoja, ko so se prav v njih kakor v leči skrižale prirojene in privzgojene poteze njegove mladosti ter se po tej zgostitvi prekaljene v njegovi moški dobi uveljavile kot stalne sestavine njegovega značaja. Kakor ugotavljamo v uvodu, gre za zaokroženo mejno obdobje njegovega življenja, kar daje tem zapisom posebno vrednost. Če bi jih obravnavali v njihovi sicer dragoceni zaokroženosti, ločeno od avtorjeve mladosti, bi pa ostalo marsikaj nerazumljivo. Zato smo pritegnili v spremno besedilo vse dostopno gradivo, ki nam odkriva poglede na čas, odkar je Plečnik kot

mizarski učenec zapustil delavnico svojega očeta in si končno utrl pot v umetniški poklic. Posebno dragoceno je to gradivo, ker nam pojasnjuje doslej skoraj legendarno sporočeno zgodbo o njegovem vstopu v Wagnerjevo šolo. Upamo, da bo tako dopolnjena izdaja zapisov iz let 1898 in 1899 obdržala vrednost osnovnega vira za boljše razumevanje Plečnika kot človeka in umetnika.

Zapisi so izdani v obsegu in obliki, kakor so se ohranili; narejeni so samo najnujnejši pravopisni in stilistični popravki; nemško besedilo je bilo prevedeno tako, da se po možnosti približuje njegovemu osebne- mu načinu izražanja. V dnevniku in mestoma tudi v pismih je Plečnik pojasnjeval vsebino z risbami, ki smo jih posneli tudi v naši izdaji, saj pogosto bistveno dopolnjujejo z besedo povedano. Izčrpno ilustriranje te izdaje s posnetki vseh del, o katerih razpravlja, ne bi bilo mogoče pa tudi ne potrebno; vseeno se nam je zdelo umestno, da smo posneli tista dela, katerim je posvetil največjo pozornost, jih komentiral ali jih je mogoče imeti za mejnike ob prehojeni poti, ker so obenem mejniki na poti zorenja, ki ga zrcalijo ti zapisi.

Da je bilo pričujoče delo v dani obliki sploh mogoče, gre topla zahvala Plečnikovemu dediču profesorju Karlu Matkoviču, ki je s pietetno vnemo uredil stričevo zapuščino tako, da je brez večjih težav uporabna, in nudil tudi dejansko pomoč pri ugotavljanju gradiva. Zahvala gre tudi dr. E. Cevcu za pregled korektur in ing. arh. Tonetu Bitencu za prizadevno oblikovanje te knjige.

I

Uvod

Leta 1898 je bila Plečniku podeljena »rimska štipendija«, s katero je avstrijska vlada omogočala mladim arhitektom in likovnim umetnikom, ki so uspešno končali študij, da se osebno seznanijo s spomeniki arhitekture in likovne umetnosti v Italiji in drugod na zahodu in se tako bolje usposobijo za svoj poklic. Tudi Plečniku je njegov učitelj Otto Wagner priporočil v pismu, ki mu ga je pisal 4. februarja 1899 v Rim, naj iz Italije potuje dalje na Riviero, v Pariz in London.

Za Plečnikov razvoj ima ta štipendija izreden pomen, saj jo je prejel prav v času umetniškega dozorevanja. Star je bil 26 let; pravkar je dovršil študij na akademiji likovnih umetnosti, pridobil si je dragoceno prakso v ateljeju O. Wagnerja in v začetku leta 1897 s prvo nagrado v tekmi za Gutenbergov spomenik doživel prvi pomemben življenjski uspeh, s katerim si je pridobil sloves najobetavnejšega mladega dunajskega arhitekta. Prvič je takrat prestopil mejo monarhije in se znašel v novem svetu, ki ga je poznal dotlej samo iz knjig in slik, kar mu je na vsakem koraku postavljalo nova vprašanja in ga bogatilo z novimi vtisi. Z reševanjem kakega posebnega problema ni bil obremenjen, tako da se je lahko posvetil lastnim nagnjenjem in iz njih izvirajočim, za njegovo zrelo ustvarjanje pomembnim problemom. Na poti je bil od srede novembra 1898 do okrog 25. junija 1899. Do okrog 25. maja 1899 je bil v Italiji, nato okrog tri tedne v Franciji. Tu je 12. junija 1899 prejel sporočilo, da mu je umrla mati; to ga je tako pretreslo, da ni več zdržal zunaj in se je po štirinajstih dneh vrnil domov. Tako so zunanje okoliščine, slovo z bratom Andrejem v Trstu in smrt matere, zaokrožile ta čas Plečnikovega življenja, da se nam danes prikazuje kot dragocena celota, s katero se končuje njegova mladost in ki pomeni eno najvažnejših prelomnic v njegovem življenju.

V njegovi zapuščini se je ohranilo dragoceno gradivo, ki nam omogoča prezanimiv pogled v čas prvega spopada umetnika Plečnika s širokim svetom. Ves čas potovanja je namreč pisal dnevnik, pridno korespondiral z bratom Andrejem in materjo, skiciral svoje vtise in kupoval fotografije, da bi čim bolj nazorno ohranil v spominu tisto, kar ga je zanimalo. Čeprav je to gradivo samo delno ohranjeno, se vseeno vsaj

odlomek dnevnika in pisma toliko dopolnjujejo, da nam omogočajo pregled celote njegove poti in glavnih problemov, ki so se mu dogajali. Od dnevnika se je ohranila približno ena četrtina, obsegajoča čas od 19. decembra 1898 v Firencah do 21. januarja 1899 v Loretu. Gre za 20 cm visok in 14,6 cm širok zvezek s črnimi povoščenimi platnicami, ki ima spredaj in zadaj moder vezni list in obsega 40 vodoravno črtanih listov. Ohranjenih je 32 pisem, od prvega iz Benetk 22. decembra 1898 kak teden po slovesu z bratom v Trstu, do zadnjega 19. junija 1899 iz Pariza kak teden pred odhodom domov, tako da pokrivajo ves čas njegovega bivanja v Italiji in Franciji. Pri časovnem uvrščanju pisem in dnevniških zapisov so se pojavljale precejšnje težave, ker so pisma pogosto nedatirana, žigi na kuvertah, kolikor so se ohranile, pa pogosto nerazločni; težave so tudi zato, ker tudi datumi, ki jih navaja, posebno če dodaja tudi dan, niso zanesljivi, ker se ne ujemajo z dotičnimi dnevi. Kako nezanesljiv je v svojih podatkih, dokazuje tudi primer, ko 27. decembra 1898 trdi, da ima 28 let na grbi, pa v resnici šele čez nekaj tednov dopolni 27. leto.

Gradivo sem uredil kronološko, brez ozira na to, ali gre za pismo ali za list iz dnevnika. Izmed 57 tu objavljenih zapisov jih pripada dnevniku 26, in sicer številke 7, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34 in 35. Glede jezika naj zadržujejo sledeče splošne ugotovitve: št. 1 je pisana v celoti slovensko, št. 2 in 3 pismo nemško, priloga slovenska, št. 4 nemško, nagovor slovenski, št. 5 slovensko, št. 6 mešano, št. 7 slovensko z nemškimi vložki, št. 8 začetek slovenski, nato nemško, št. 9 mešano, št. 10 slovensko, št. 11 začetek in konec slovenska, ostalo nemško, št. 12 začetek slovenski, naprej nemško, št. 13 začetek slovenski, ostalo nemško, št. 14 prav tako, št. 15 nemško, št. 16 začetek mešan, ostalo nemško, št. 17 slovensko, št. 18 začetek in konec slovenski, sicer nemško, št. 19 začetek slovenski, ostalo in pripisi k risbi voza nemško, št. 20 mešano, št. 21 mešano, št. 22 mešano, št. 23 nemško, št. 24 začetek slovenski, nato nemško, št. 25 nemško, št. 26 začetek slovenski, konec nemški, št. 27 mešano, št. 28 nemško, št. 29 začetek in konec slovenski, ostalo nemško, št. 30 začetek slovenski, ostalo mešano, št. 31 začetek slovenski, glavno nemško, št. 32 v glavnem slovensko, št. 33 začetek slovenski, nato nemško, št. 34 slovensko, št. 35 slovensko, konec nemški, št. 36

slovensko, št. 37 nemško, št. 38 slovensko, št. 39 slovensko, št. 40 slovensko, št. 41 slovensko, št. 42 slovensko, št. 43 nemško, št. 44 slovensko, št. 45 glavno nemško, ostalo slovensko, št. 46 slovensko, št. 47 nemško, št. 48. slovensko, št. 49 slovensko, št. 50 slovensko, št. 51 slovensko, št. 52 slovensko, št. 53 slovensko, št. 54 slovensko, št. 55 slovensko, št. 56 slovensko, št. 57 slovensko.

Težave je povzročal tudi jezik, ker tako v dnevniku kakor v pismih meša slovensko in nemško. Tako ne bi imelo pravega smisla objavljati originalnega besedila, že z ozirom na uporabnost knjige, ki naj bralcu posreduje čim bolj razumljivo, čisto človeško plat Plečnikovega doživljanja Italije in njene umetnosti. Dosledno slovensko so pisana pisma materi; v pismih bratu pa močno meša oba jezika; žal nam je posebno, da je glavni del pisma bratu na veliko soboto 1899, ki vsebuje doživetje obredov v baziliki sv. Petra, kjer Plečnik ob petju doživlja arhitekturo, napisan nemško. Nemško mu ustreza posebno, kadar razpravlja o strokovnih vprašanjih. To velja posebno za dnevnik, kjer nemščina prevladuje. Vsa ta mesta so tu prevedena, vendar tako, da čim bolj ustrezajo njegovemu slovenskemu izražanju. Njegova slovenščina, kakor zlasti tudi nemščina, namreč ni knjižno dognana, marveč domača in pogosto vsebuje vsakdanje izraze, ki jih danes ne uporabljamo več. Ker pa tudi ti izrazi spadajo k njegovim slogovnim značilnostim, sem jih povečini ohranil, saj bi pretirana sodobna jezikovna predelava zmanjšala osebni mik, ki ga imajo ti zapisi. Take, danes že manj razumljive besede sem vključil v abecedno kazalo strokovnih izrazov, imen in krajev.

Da omogočim bralcu vpogled v original, ponatiskujem v nadaljevanju dnevniški list iz Firenc z dne 24. decembra 1898 z vsemi netočnostmi in z značilnimi prehodi iz enega jezika v drugi:

»Svet večer, tako ga zovejo doma. Pričakoval sem ga tako kot se zaimore pričakovati v mojem položaju, in da ga bodem brez vesti od doma preživeti moral, brez spomina od mojih, to se mi zdi mnogo. Da bi bil v Genovi, ko sem pisal Andreju karto, zapisal Bologna mesto Florenze se mi zdi skor neverjetno; mogoče je le, da brat ni dobil moje karte. Zato, ali pa ne zato, ne vem, zakaj, ta svet večer zame existira samo po imenu.

Bože mili, kud sam zašo, noč me stigla u tudjini, ne znam puta, ne znam staže.

Dopoldan na kratko (radi ure) v Akademiji. David M. A., drugo vse njegovega v abgussu. Gotovo je, da so mi diversi sujeti od drugih ljubši ko njegovi ter si tudi nič iz tega ne storim, da si upam to povedati, vendar iz vsega veje duh, ki je nezapodljivo (!) velik, tako je znanje, zato naj bode naš molk ravno tako velik, ker to je najbolje. Vse vkup je krasen akord, kot je izpostavljeno; dobro je tako malo, redko in vse precej celokupno. Zakaj ne dado še ona dva originala, ki stojeta v arkadah M. Nazionale, ne razumem. Samo eno delo naj omenim, Papa Paul III., potem pa veličino Davida po separadni glavi. Dieses letzte ist schon deshalb so grandios da der Massstab so erstaunlich gut wirkt u. die Grösse so vemindert. Die Sculptur halte ich überhaupt factisch fast für bedeutender als alles, was man in Florenz sehen kan (!), sei es die wirklich hohe Mallerei (!) oder Architectur u. es ist gut, dass wir uns etwas intensiver damit abgeben. Wie unglaublich bedeutend dass das alles ist kan man nicht beschreiben; wie erwähnt thut mir leid nicht alles des M. A. in summarischen zu sehen, wengleich es nicht möglich ist dies mit Originalwerken, wen man nur Abgüsse hatte. Den Unterschied kan man aber sehen, selbst an Seite der besten Werke wen ein echter nebenan steht.

Nachmittag für eine Stunde im Bargello od. M. Nazionale. Es ist ärgerlich die Kürze des Tages für die Museen, sowie für die Stadt die unangenehme Kälte.

Ta večer Jammer je svinjarija, vem; pa ko bi le za kak izhod znal; tako ne gre več, če ne bode res treba uresničiti misel pretečene noči – in odjadрати: vboga domovina, kako si lahko žalostna.«

Dnevnik in pisma je Plečnik pojasnjeval z risbami, predvsem s tlorisi stavb s pripisi. Od samostojnih skic pa se je zelo malo ohranilo, še manj skic idej, ki so ga tačas zanimale, kakor je npr. v Rimu signirana študija cerkve z močno poudarjenim stolpom; samo nekaj skic priča o njegovem doživljanju spomenikov v Benetkah in Rimu. Značilno za to pravi že v prvem pismu iz Italije: »Da bi sedaj vse opisoval, veš, to ne gre; veliko pride v dnevnik, veliko mora v glavo, malo ali nič v mapo.« Nekaj dni nato pa piše: »Žal nič ne rišem razen skic cerkvenih tlorisov, ki se mi zde posebno zanimivi; kajti če rišem, moram s tem samo

prostitucijo uganjati in se vaditi, tako pa imam možnost vse bolje opazovati. Od izrednih zadev si kupujem fotografije.« Bolj kakor pomanjkanje tega gradiva pa obžalujemo izgubo drugega lica korespondence, pisem, ki mu jih je pošiljal brat Andrej, ki ga je Jože do smrti imel za svojega mentorja in najintimnejšega zaupnika v duhovnih pa tudi strokovnih vprašanjih. Ko se je leta 1911 preselil v Prago, je ta pisma in drugo poslal bratu Andreju z izrecno željo, naj jih hrani, da bi kasneje kdaj ob njihovem prebiranju obujal spomine na minuli čas. Andrej pa te želje ni upošteval in je lastna pisma uničil, ohranil pa samo Joževa. Ta pisma bi bila izredno pomembna, saj mu je brat poročal o vsem, kar se je ta čas dogajalo v Ljubljani, posredoval je med njim in tistimi, ki so želeli kako delo od njega, na primer dekan Terček, urednik *Vrtca* A. Kržič, dr. Fr. Lampè in drugi. Dragocena bi bila ta pisma tudi zato, ker mu je brat Andrej veljal kot svetovalec v liturgičnih vprašanjih, zvezanih s kultno arhitekturo in opremo. V pismu iz Firenc 8. januarja 1899 mu piše: »Tvoja pisma name zelo vplivajo, in to je prav, da se malo razgibljem iz zaspanosti.« Nečak Karel pripoveduje, da je na stara leta izjavljal: »Če sem kaj in kar sem, je njegova zasluga.« Vseeno pa je ohranjeno gradivo zadostno za to, da si ustvarimo dokaj jasno sliko o Plečnikovem življenju in doživljanju na tej poti. To doživljanje se nam pokaže kot prezanimiv preplet različnih komponent, ki so takrat oblikovale njegovo osebnost: nežna, pogosto nestrpna navezanost na dom in na svojece, zvesta misel na domovino in njen napredek, samotarska posvečenost poklicu, za katerega se pripravlja, kolebanje med izredno samozavestjo in trenutki obupa nad svojo zmožnostjo in stalna rast umetniške osebnosti. Okvirni dejstvi, slovo od brata in domovine v Trstu ter vest o materini smrti v Parizu, pa povzročata, da bralec doživlja zgodbo teh osmih mesecev Plečnikovega življenja kot zaokroženo doživetje, mejo z mladostno preteklostjo in most v obdobje samostojnega, zrelega umetniškega ustvarjanja, ki se gradi v dramatični napetosti med omenjenimi subjektivnimi in objektivnimi komponentami.

II

Plečnikovo potovanje po Italiji in Franciji

Začetka te poti ni mogoče točno določiti. Iz prvega, z 22. novembrom 1898 datiranega pisma iz Benetk izvemo samo, da je že precej videl, kar pomeni, da je že nekaj dni tam. Izvemo tudi, da ga je do Trsta spremil brat Andrej, s katerim se je poslovil, še ne odločen, ali naj gre v Benetke s parnikom ali z železnico. Ker bi bil moral na parnik čakati do polnoči, se je odpeljal raje z vlakom, ki je odhajal iz Trsta ob štirih popoldne. Prek Nabrežine, Tržiča, Červinjana in Mester je prispel ob 11. ponoči v Benetke in se nastanil v hotelu Sandwirt na Riva degli Schiavoni. Dva kasnejša podatka nam omogočata ugibanje o tem, kateri dan bi to bil, a sta presplošna za točno določitev datuma. V pismu iz Padove, napisanem 26. novembra, pravi, da je včeraj, to se pravi 25. novembra, dopotoval v Padovo in po osmih dneh zopet videl konja. Iz Benetk je odpotoval tega dne ob 8.28 zjutraj z ladjo z Rive degli Schiavoni do Fusine, od tam pa s tramvajem v Padovo, kamor je prišel ob 11. dopoldne. Pravi, da bo jutri zjutraj, v ponedeljek, 27. novembra, odpotoval v Vicenzo. Koledar pa nas pouči, da je bil 28. november ponedeljek, 27. nedelja, 26. november, ko je napisal pismo in omenjene beležke, pa je bila sobota. Osem dni, odkar ni videl konja, pomeni, da je bil toliko časa v Benetkah, kjer ni konj. Če vzamemo osem dni strogo, bi bil v Benetke dopotoval opolnoči 16. novembra. Ta datum pa se zamaje s trditvijo v pismu 8. decembra iz Torina, kjer pravi, da je »menda« štiri tedne na poti. Ta dan je četrtek, štiri tedne nazaj pa nam pokaže četrtek, 10. novembra, kot dan slovesa v Trstu in prihoda v Benetke. Razlika je šest dni, kar dokazuje, da verjetno ne kaže vzeti dobresedno niti osmih dni bivanja v Benetkah niti štirih tednov, o katerih govori v Torinu. Verjetno je bil dan odhoda iz Trsta med 10. in 16. novembrom. Raje si predstavljamo tudi kak dan v začetku tedna kakor na koncu. Zato se nam zdi najverjetnejši ponedeljek, 14., ali torek, 15. novembra. Žig na kuverti pisma, ki ga je 26. novembra pisal v Padovi, dokazuje, da ga je oddal šele po prihodu v Vicenzo 28. novembra (ljubljski žig je 29. 11.). Po tem bi bil trikrat prenočeval v Padovi in odpotoval dalje v ponedeljek, 28. novembra. V tem pismu poroča tudi, da je načrt poti: Vicenza, Verona, Milano, kjer želi dlje časa ostati, Torino, Genova, Bologna,

Ravena, Bologna, Firenze. Do Firenc je držal ta program. Obiskal je Vincenzo in Verono in bil pred 4. decembrom v Milanu, iz Milana je obiskal Certoso di Pavia; v torek, 6. decembra, (sam trdi, da 5.) je bil še vedno v Milanu; 8. decembra je bil že v Torinu, od koder je obiskal Supergo. V ponedeljek, 12. decembra, je odpotoval v Genovo in en teden porabil za to mesto ter obisk Pise in Livorna. Dne 18. decembra je prisel v Firenze in prvo noč prebil verjetno v hotelu, ker 19. decembra sporoča, da se je preselil v mezanin na Borgo Ogni Santi 2, k Miss Willmans, kjer je potlej stanoval. Zadnji dan decembra sporoča bratu nadaljnji program: ni še odločen, ali gre od tod samo v Sieno ali tudi v Orvieto ter se vrne v Firenze, od koder bi šel v Pistoio in Bologna, pa dalje v Raveno, Rimini, Ancona, Loreto, Falconaro, Foligno, Peruggio in Assisi in od tam v Rim. Iz Firenc je odšel 8. januarja 1899 za tri dni v Sieno, kamor je dopotoval okrog poldneva. Opustil je misel na Orvieto in se 12. januarja zopet vrnil v Firenze. Odločil se je za tak program do Rima: Pistoia, Bologna, Ravena, Rimini, Ancona, Loreto, Falconara, Foligno, Peruggia, Assisi, Rim in iz Rima obisk Orvieto. Dne 14. januarja je končno zapustil Firenze in se odpeljal v Pistoio. Prenočil je v hotelu Rossini. Opoldne 15. januarja je zapustil Pistoio in po četrti uri dopotoval v Bologna. Nastanil se je v hotelu Stella d'Italia. Ostal je do 18. januarja in se zgodaj zjutraj tega dne odpeljal čez Castel Bolognese v Raveno. Tu je dvakrat prenočil in 20. januarja odpotoval v Ancona, kjer je prenočil in se 21. januarja odpeljal v Loreto. Tu je stanoval v Collegiumu Illyricumu. Dne 23. januarja je bil v Assisiju, kjer je verjetno prenočil in v seznamu tujcev našel tudi ime dr. Fr. Ušeničnika in Jos. (?) Hribarja. V Rim je dopotoval 26. januarja (v pismu 27. januarja pravi, da je drugi večer v Rimu) in se nastanil v »starem« Palazzu Venezia v »turnu«, kjer je bil tisti čas tudi njegov znanec z Dunaja kipar Weirich. Iz Rima je pred 23. februarjem obiskal Frascati in gotovo še druge kraje, o katerih pa posebej ne poroča. Tudi o Orvietu molči. V nedeljo, 23. aprila, piše bratu, da namerava kmalu odriniti proti Neaplju in na Sicilijo. Od tam se bo vrnil v Rim, ki ga hoče pred končnim slovesom rekapitulirati. Nato v Genovo in čez morje v Nico (eventualno) in v Marseille, tako da bi bil vsaj v dveh mesecih v Parizu. Nekako istočasno, vsekakor pa pred 24. aprilom piše materi, da se bo v ponedeljek odpeljal v Neapelj. V poštev prihaja ponedeljek, 24. aprila, ali 1. maj.

Ker si je na tej poti ogledal Neapelj in Pompeje, je verjetneje, da je odpotoval 24. aprila; če bi odpotoval šele 1. maja, bi mu za to ostala samo dva dni, kar bi bilo premalo. Dne 3. maja ob 8. zvečer je namreč odpotoval z ladjo v Palermo. Tja je prišel drugo jutro ob pol devetih. Iz Palerma je obiskal Monreale. Koliko časa je ostal v Palermu, ni jasno; okrog 10. maja je pisal iz Rima pismo, kjer je posnel vtise svoje poti v Neapelj in Palermo. Rimski žig je nečitljiv, ljubljanski pa verjetno 11. maja. Kot nadaljnji program označi pot: iz Rima v Genovo, Nico, Monako, Toulon, Marseille, Montpellier, Barcelono, Saragosso, Madrid, Toledo, Escorial, Burgos, Lurd, Toulon, Pariz; boji se, da tega programa ne bo mogel izvršiti, upa pa priti vsaj v Barcelono, pa tudi Batalho pri Lizboni bi rad obiskal. Če to ne bo šlo, pojde pa čez lužo v London in Bruselj. Dne 18. maja je iz Rima poslal zaboj za pot nepotrebnih reči bratu v Ljubljano. 19. in 20. maj je porabil za pot po Kampanji, obiskal je drugič Tivoli in Villo d'Este ter Hadrijanovo vilo in Subiaco. Zvečer 20. maja se je vrnil v Rim, kjer je preživel binško nedeljo in ponedeljek, spominjajoč se izleta z bratoma na Šmarno goro. V pismu 23. maja je napovedal, da bo naslednji dan, 24. ali najkasneje 25. maja, dokončno zapustil Rim. Vse kaže, da je opustil načrt, da bi obiskal tudi Španijo. Tudi v obširnejšem pismu iz Pariza, kjer opisuje svoj obisk Lurda, ne omenja Španije. Kljub temu pa je verjetno, da je bil vsaj kratko tudi tam. Arhitektu Lenarčiču je namreč pripovedoval, da ga je ta dežela tako razočarala, da jo je naglo zapustil. V mestu, kjer je bil, je namreč videl, da se veliko ljudi zadržuje na nekem mostu in uživa v opazovanju paglavcev, ki preprečujejo mačkam, ki so jih vrgli v valove, da bi se rešile. To da ga je tako zbolelo, da je takoj odpotoval. Oglasil se je zopet šele s karto iz Lurda, ki nosi ljubljanski žig 5. junija. Napisana je bila verjetno 3. junija. V Lurd je prišel pred četrto uro zjutraj in takoj odšel k jami. Stanoval je v Hotelu de la Chapelle. V ponedeljek, 5. junija, je zvečer dopotoval v Pariz. Vozil se je skozi Toulouse in Orléans, ni pa razvidno, ali se je kje ustavil ali ne. V globoko občutenem pismu, ki ima ljubljanski žig 14. junija in ga je napisal v Parizu pred 12. junijem, sporoča materi svoje vtise iz Lurda. Ko se je ta dan vrnil z Montmartra, pa ga je čakalo bratovo pismo s sporočilom o materini smrti. Sledilo je sožalje Otta Wagnerja in njegovega sina. V pismu materi je še izjavljal, da ne ve, koliko časa bo ostal v Parizu, ker bi

se rad jezika priučil, kratki odgovor bratu na žalostno sporočilo in posebno pismo z dne 19. junija pa kaže, da ne zdrži več v tujini. Sporoča mu, da bo drugi teden, to je po 25. juniju, že doma. Predlaga mu, da naj mu pride naproti v Celovec, kjer je bil Janez pri vojaki, in bi šla nato skupaj v Ljubljano, kjer bo kratko ostal, nato pa se vrnil na Dunaj. In kakor odmev Wagnerjevega sožalnega pisma »Werfen Sie sich mit aller Kraft auf die Arbeit, Arbeit ist das beste Schmerzvertreiben« (Z vso močjo se posvetite delu, z delom najboljše preženemo bolečino) zveni na koncu zadnjega pisma iz Pariza bratu Andreju: »Želim si dela.«

France Stele

ARHITEKT JOŽE PLEČNIK V ITALIJI, 1898–1899

© Beletrina 2022

Brez predhodnega pisnega dovoljenja Beletrine je prepovedano reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev, predelava ali druga uporaba tega avtorskega dela ali njegovih delov v kakršnemkoli obsegu ali postopku, vključno s fotokopiranjem, tiskanjem, javnim interaktivnim dostopom ali shranitvijo v elektronski obliki.

SLIKOVNO GRADIVO

str. 40, 41, 43, 46–47, 48, 50, 51, 53, 58–59, 61, 63, 65, 67, 70, 71, 73 sp., 74, 75, 76, 77 zg., 78, 84, 86, 87, 93, 94, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 104, 106, 112, 114, 116, 117, 118, 120, 121, 122, 124–125, 127, 128–129, 144–145, 151, 152, 158, 168–169, 172, 175, 183, 191, 197, 206, 210, 221, 236, 239, 240, 242, 245, 247: Plečnikova zbirka/Muzej in galerije mesta Ljubljane; str. 58–59: osebni arhiv Petra Krečiča; str. 68, 69, 73 prvi zg., 77 sp., 80, 85, 88/sailko, 89/Jörg Bittner Unna, 105, 115, 137/Chabeo1, 170: Wikipedija (slike likovnih del so natisnjene tudi na zadnjih straneh knjige).

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

72(450)
929Plečnik J.

STELE, France, 1886-1972

Plečnik : arhitekt Jože Plečnik v Italiji, 1898-1899 / Peter Krečič ; [uredila Špelca Mrvar in Peter Krečič]. - Ljubljana : Beletrina, 2022

ISBN 978-961-284-847-7
COBISS.SI-ID 90745091

Vse informacije o naših knjigah so dostopne tudi na: www.beletrina.si